

Kapitel 1

HVAD ER SPROG?

Indhold:

- 1 Sprog er mange ting
- 2 Sproget som system
- 3 Sprog og situation
- 4 Sprogets nationale og kulturelle indhold
- 5 Sprogholdninger

* * *

1 Sprog er mange ting

Ove Sprogø sagde engang i en monolog:

1 *Jeg har ikke noget imod sex. Jeg vil bare ikke have det svineri i mit hus.*

– 16 ord og en del flere bogstaver og lyde. Men det er jo ikke bare lyde og bogstaver.

Sproget skal for det første videregive et **indhold**. Og vi er ikke i tvivl om hvad det er Ove Sprogø siger. Ved at ændre nogle få ord kunne vi få en ganske anden betydning ud af samme sætning:

2 *Danske forbrugere har ikke noget imod flæskesteg. De vil bare ikke have noget at gøre med svin.*

Og det er ikke kun meningen som helhed der ændres. Mange af ordene fremkalder i sig selv mere indhold end de umiddelbart siger:

- "Danske" antyder at det nationale er vigtigt – ellers kunne man jo bare sige *forbrugerne*.
- "forbrugere" karakteriserer danskerne ud fra en bestemt vinkel – man kunne jo også have nøjedes med *folk*.
- Og "flæskesteg" er en god dansk ret, som – i hvert fald hos nogle – fremkalder tanken om sprød svær og glinsende fedt.

Og så videre. Bag ordene ligger der en masse usagt indhold. Tag fx ordet *sex...* nej, det må vi hellere lade ligge.

For det andet bruges sproget til at skabe en særlig **situation**. I sætning 1 bruges sproget til at placere en ytring som del af en munter monolog. Sætning 2 kunne derimod være et indlæg i en debat om vores forbrugsvaner eller om dyrevelfærd.

Med andre ord, sproget er ikke kun indhold – det sætter samtidig en social ramme, ved at signalere en bestemt form for samvær.

Somme tider er sproget *kun* en ramme – som overskriften over dette afsnit: Den siger bare 'dette er det første afsnit og jeg ved ikke rigtig hvad jeg skal kalde det...' (Nåja, det er da heller ikke løgn – sprog *er* mange ting.)

For det tredje er sproget et **system** af regler. Det tænker vi nok mest på når vi skal lære et fremmed sprog, for så skal reglerne læres – enten ved at man terper dem, eller ved at man tilegner sig dem ved at høre og se eksempler.

Når vi taler vores modersmål, forekommer det hele så simpelt, for det er vi jo vant til. Men også modersmålet er et kompliceret regelsystem – forskellen er blot at vi føler os hjemme i det, fordi vi har tilegnet os reglerne uden at opdage det var regler.

* * *

2 Sproget som system

Sprogsystemet består af fire dele.

A Man må kende **sprogets lydsystem**, dvs de lyde det betjener sig af. De bærer ingen betydning i sig selv, men det spiller en stor rolle om man vælger den ene eller den anden lyd – små forskelle i udtrykket kan altså ændre betydningen totalt. Tænk hvis Ove Sprogø havde sagt:

3 *Jeg har ikke noget imod heks. Jeg vil bare ikke have det svineri i mit mus.*

To bittesmå ændringer – og helheden er totalt forvrøvet.

Desuden skal vi vide hvordan lydene sættes sammen. Af lydene / m u s/ kan vi danne *mus* og *sum*, og hvis vi en dag får brug for det, kan vi også danne *smu* og *ums* ('uimodståelighedsskat'). Men vi kan ikke danne *msu* og *usm* – det er ikke danske ord.

Og endelig skal man lære hvordan lydene omsættes til bogstaver – på dansk udtales fx *celle* og *sælge* ofte ens, og det samme gælder *hal* og *halv*, mens *hul* kan udtales på to forskellige måder. Og *circa* udtales /sirka/ og ikke /kirsa/.

B At have et **ordforråd** vil sige dels at kunne sammenholde et bestemt udtryk (lydmønster eller bogstavmønster) med et bestemt indhold; og dels at vide hvordan ordene forholder sig til hinanden.

Når vi forstår humoren i sætning 1, er det bl.a. fordi vi ved at *svineri* er et ord vi bruger om det vi har noget imod – men det var jo netop det Sprogø benægtede at han havde, i sin første sætning.

C Desuden skal vi kende **ordformernes grammatik** (morfologien). Sammenlign sætning 1 med følgende:

4 *Mig have ikke nogen imod sextet. Mig ville bare ikke har den svineri i sine huset.*

Ordene er jo gode nok – de er i hvert fald alle danske, det er bare de forkerte former her. Hvis man som udlænding rammer forkert, er det ikke fordi man er dum, men fordi man (endnu) ikke mestrer systemet. Der er næppe nogen dansker der ville kunne finde på at sige eksempel 4 (eller nogen af mine andre tossede sætninger).

D Endelig er der **sætningens grammatik** (syntaksen). Den hænger sammen med ordformerne, men den handler også om ordenes placering. Her kommer sætning 1 igen, bare i alfabetisk orden:

5 *Har ikke jeg imod noget sex. Bare det have hus i ikke jeg mit svineri vil.*

Alfabetisk orden er en god ting i ordbøger, men i sætninger kommer man ikke langt med den.

I rigtige sætninger har ordene deres bestemte pladser, som viser os hvad sætningen betyder.

Storm-P:

Der står en mand med en køreplan på en jernbanestation. Toget kommer ikke. Så siger han til stationsforstanderen:

- *Sig mig, skulle der ikke gå et tog nu?*
- *Nej, den køreplan De står med, er fra sidste år. Før gik toget nu. Nu går det før.*

* * *

Pointen med denne korte præsentation af sprogsystemet er at vise hvor meget man kan når man kan et sprog. Det føles som sagt nok mest tydeligt når man ikke kan det – fx når man skal lære et

fremmed sprog. Og de fire dele hænger sammen – man lærer dem samtidig, ikke lyde, ord, ordformer og sætninger hver for sig.

I beskæftigelsen med modersmålet overses det ofte hvor meget der hører med – som vi bare kan. I den offentlige debat fokuserer man tit på det som nogle har svært ved – fx stavning eller fremmedord.

Men stavning er en meget lille del af det sprogsystem vi bruger – almindeligvis ganske ubesværet. Og fremmedordene tilegner man sig når man har brug for dem. Der er vel næppe mange der har problemer med ord som *miljø, computer og remote control*.

* * *

3 Sprog og situation

At kende et sprog indebærer mere end at mestre systemet. Det indebærer også evnen til at kunne bruge det *hensigtsmæssigt i situationen*.

Man kunne også sige *rigtigt i situationen*, men ordet *rigtig* fremkalder en ide om at der findes én rigtig måde, som kan læres én gang for alle. Så simpelt er sproget ikke. Der findes mange rigtige – mere eller mindre hensigtsmæssige – måder at bruge sproget på.

Lad os forestille os at der skulle skrives en lov om sex (det findes vist ikke). Vi kunne så omskrive sætning 1 således:

§6 Det er i almindelighed tilladt at bedrive sex. Dette gælder dog kun udendørs. Indendørs sex må under ingen omstændigheder finde sted. Overtrædelse straffes med bøde eller i gentagelsestilfælde med hæfte i op til sex måneder.
Stk 2. Denne lov gælder ikke på Grønland og Færøerne.

En sådan lov ville næppe blive vedtaget. Men formuleringen kan der ikke klages på – sådan skal en lov se ud.

Der er naturligvis ikke kun forskel mellem lovsprog og komik (som i sætning 1). Sammenlign fx disse to invitationer:

- 7 *Kommer du ikke over til en bid brød i aften?*
- 8 *Det ville glæde min hustru og mig selv at se Dem til middag fredag den 12.6. kl 18.30. S.U.*

Opgave 1: Hvad skyldes forskellen mellem sætning 7 og 8? Kan Du forestille Dig andre måder at udtrykke en invitation på – fx til en kammerat, din bedstemor, eller andre?

Selve systemet tilegner man sig utrolig hurtigt i de første barneår. Sprogbrug i situationen er noget man efterhånden lærer mere og mere af. Børn kan fx meget tidligt frembringe meget komplicerede sætninger, men der går et stykke tid før de lærer at man må vente på sin ‘tur’ og ikke bare bryde ind.

LILLE LISE havde – som så mange børn – for vane at kommentere sine medpassagerer på bussen: "Har du set den sjove hat, mor?" eller "Sikke en grim frakke!".

Men en dag forklarede hendes mor hende at det ikke var så godt, for folk kunne jo blive kedede af det. I stedet for skulle Lise vente til de kom hjem, så kunne de jo snakke om alt muligt.

Næste dag i bussen sad Lise og mor over for en mand med en stor næse. Så lød det højt og klart fra Lise: "Mor, den næse skal vi rigtig snakke om når vi kommer hjem!"

Mange bliver først opmærksomme på situationens betydning når de skal lære at skrive. Skriftlig sprogbrug er anderledes end den mundtlige. Stavningen er det mindste af det – det svære er at lave en sammenhængende tekst, i enrum og uden det modspil der giver samtalen sin dynamik, hvor det ene ord tager det andet.

De mange nuancer der ligger i valget af sprogbrug og formulering, er også noget man skal lære når man lærer et fremmed sprog. Det er ikke let, men kan være vigtigt. Faktisk kan det være en fordel at beholde en vis udenlandsk accent, så enhver kan høre at

det ikke er fordi man er uforskammet, men fordi man er udlænding, når man rammer ved siden af i situationen.

Et eksempel: Vi er som danskere vant til at bruge *du* i de fleste situationer. På andre sprog (fx tysk og fransk) er man langt mere tilbøjelig til at bruge det formelle *De* (tysk *Sie*, fransk *Vous*).

Hvis vi vil spørge om vej i Tyskland, kan vi så måske finde på at sige:

Kan du mish helpe?

og det er jo ukorrekt. Grammatisk korrekt ville det være at sige:

Kannst du mir helfen?

– men det kunne virke mere stødende end det ukorrekte. Bedst er det selvfølgelig at vælge den form der er både grammatisk korrekt og situationelt hensigtsmæssig:

Können Sie mir helfen, bitte?

* * *

4 Sprogets nationale og kulturelle indhold

Dels er der den almindelige opfattelse af **sproget som symbol på nationalitet**. Den kan godt være problematisk, for nationalitet kædes ofte sammen med nationalistisk stolthed. Ikke at vi ikke må have lov til at være glade for at være danske og for vores modersmål, men stolthed indebærer ofte en nedvurdering af dem der ikke hører med i gruppen.

Og så kan den også være misvisende. Vi taler jo ikke alle dansk på samme måde. Især tidligere forekom der en nedvurdering af det man kaldte dialekter. Nu er der så få og små dialektale forskelle

tilbage at man er lige ved at hæge om dem – ligesom om truede dyrearter.

Mindre følelsesladet er opfattelsen af **sproget som bærer af kulturen** i bred forstand. Det ses især i ordforrådet. Det viser at kulturen er både national og international.

Tag et simpelt eksempel: *en have* – et lille stykke jord omkring huset, med en græsplæne, nogle blomster og buske, og måske et par træer. Sådan én kender vi allesammen. Vi har et ord for den, og vi ved hvad det står for. Men det er ikke en selvfølge.

Oprindeligt var en *have* en 'indhegning' (også stavet *haug*, på oldnordisk *hagi* 'græsgang' – ordet *have* er beslægtet med ordet *hegn*). Og på ældre dansk (og dialektalt) havde man på landet en *kålgård*. Haven var ikke til pryd men til nytte. Og man spiste nok en del kål dengang.

Havde man bedre plads (og råd), havde man måske også en *urtegård* og en *abildgård* ('frugthave'). En *have* var noget finere (*Edens Have*), og når det gik rigtig højt, fik man sig en *park* (lånt fra fransk, også oprindeligt en 'indhegning'). Den passes af en *gartner* (lånt fra tysk, jf *Garten* 'have' – beslægtet med *gård*).

Også ordet *gård* betød oprindeligt 'indhegning' (det er beslægtet med *gærde*, og den svenske *skærgård* hedder sådan fordi den er 'omgærdet' af skær). Det har samme oprindelse som det engelske *yard*, som på amerikansk kan betyde det samme som *have* på dansk. Når amerikanere taler om deres *back yard*, er det altså en 'baghave', ikke en 'baggård' de mener.

Men på dansk giver sprogets ord os nogle begreber – om haver og parker og gårde, og om det indhold der ligger i dem. Det betydningsområde har udviklet sig gennem tid, både ved tilpasning af det hjemlige ordstof og ved lån – indtil du får det fuldt og færdigt, blot ved at tilegne dig dit modersmål.

Ordenes begrebsindhold, og den kulturelle udvikling bag det, er endnu tydeligere når vi bevæger os ind på mindre håndgribelige fænomener.

Opgave 2: Prøv at bestemme det begrebsmæssige indhold og det kulturelle indhold i ord fra politik. Fx

Folketinget	Det Konservative Folkeparti
demokrati	Socialdemokratiet
parlamentarisme	Det Liberale Venstre
mistillidsvotum	Det Radikale Venstre
kommunisme	Socialistisk Folkeparti
velfærdssamfundet	Dansk Folkeparti

Find ud af hvad ordenes oprindelige betydning er.

Bemærk at der i ordene ligger både et reelt og et følelsesladet indhold – det er ikke noget tilfælde at vi har så mange folkepartier. Mon SF og DF lægger det samme i 'folke-'?

De kulturelle begreber vi bruger, er for størstedelen veletablerede. Men nye begreber kan vinde indpas med forbavsende hurtighed. Tag fx *krigen mod terror*, som ikke er ældre end 11.9.2001. Den er blevet en fast del af vores hverdag, selvom ordet *krig* vel oprindeligt var en konflikt mellem stater. *Den kolde krig* er derimod næsten forsvundet.

For ca 50 år siden var det almindeligt at tale om *muhamedanere* og *muhamedanisme*. Så gik vi over til at tale om *muslimer* og *Islam* – det er det de selv foretrækker. På det seneste har vi fået *islamister* og *islamisme* – som er noget helt andet, selvom de er beslægtede.

Opgave 3: Vi har en del låneord (fra latin) på *nat-*, fx *natur*, *nation*, *nationalitet*, *nationalisme*. Hvad er mon slægtskabet og forskellene mellem dem?

Og hvad er mon forskellen mellem Islam og islamisme?

* * *

5 Sprogholdninger

Vi har alle nogle holdninger til vores sprog. De enkleste er dem der kommer frem i den offentlige debat om sproget – de drejer sig om systemet; om hvad man kan sige og ikke sige, og ikke mindst om hvordan man skal stave.

Det kædes som regel sammen med en beklagelse over at det går ned ad bakke. De unge sløser med sproget – næh, da jeg var ung, da kunne man tale (og stave) ordentligt. *Vi vare omhyggelige!*

Det afsluttende flertals-*e* i *vare* var allerede på vej ud af talesproget i 1300-tallet, men det brugtes i skriftsproget til omkring 1900. Så langt tilbage vil nok de færreste gå i dag.

Det pudsige er at beklagelsen over sprogets forfald er ældgammel – den kendes fra skrifter fra for 2000 år siden.

Desuden er der holdninger til sprogbrug. Til banderi og 'brune' ord, til modersmålet, og ikke mindst til fremmedsprog. Det er godt hvis det er engelsk, men skidt hvis det er indvandrersprog. Og det er helt galt hvis det er fremmedord *jeg* ikke kender!

Nå, nej, så simpelt er det nok ikke. Men for at forstå hvordan det egentlig forholder sig, har man brug for at kende mere til sprogets udvikling, og for at se nærmere på sprogets brug i samfundet.